

Hagan Keller, Adelsherrschaft und städtische Gesellschaft in Oberitalien (9.—12. Jh.), Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1979, 463 stran

Málokterým dějinám se věnuje taková pozornost jako dějinám středověké a renesanční Itálie, v níž se již od středověku vidí především země měst. Právě v existenci měst v Itálii spatřoval již Otto von Freising ve dvanáctém století základní rozdíl Itálie od Německa, kde je podle něho určován život velkými šlechtickými rody a biskupstvími, kdežto v Itálii bychom stěží našli šlechtice, který by se nemusil podrobit vrchní moci města. Tato skutečnost pak ovlivnila i historiografii 19. a 20. stol., jež považovala feudalismus v Itálii více méně za podružný. Itálie byla podle většiny historiků feudálně převrstvena až v době karlovské a zbavila se feudalismu velmi brzy, tj. již ve 13. stol. Máme ovšem na mysli především Itálii severní a pak Toskánu. Přitom se ponechávala stranou skutečnost, že právě v italských městech sehráli feudálové podstatnou úlohu.

Ve své práci se naopak Keller snaží dokázat, že šlechta v italských městech nebyla jen takzvanou peněžní šlechtou, nýbrž feudální šlechtou ve vlastním slova smyslu, jejíž počátky je možno datovat až do doby karlovské, a dokazuje mimo jiné feudální ráz italského města tím, že v něm rozhodující funkci vykonávali právě šlechtici, a oslabuje pak význam měšťanstva ještě v jiném ohledu. V Itálii se podle něho vlastně nevyvinulo měšťanské vědomí, jež by bylo zaměřeno proti šlechtě, a takzvaná komunální idea nesměřovala proti šlechtě, nýbrž proti excesům šlechtické vlády.

Z tohoto hlediska si Keller vytkl úkol prozkoumat i genezi vlastní vedoucí složky ve městech, vycházející přitom z diferenciace, jež se prosadila ve městech ve 12. stol., přičemž hlavní představitele vládnoucí složky, tj. capitanei a valvassores, přičítá jednoznačně feudální třídě. Za klad Kellerovy práce možno považovat, že se snaží blíže určit pozemkový majetek šlechty usedlé v městech. Metodologicky přitom navazuje i na některé současné italské historiky (Tabacco, Violante), kteří dospěli k obdobným závěrům v případě některých severoitalských měst.

Z hlediska metodologie hraje v Kellerově práci velmi podstatnou úlohu interpretace pojmů, jimiž jsou vyznačeny jednotlivé sociální vrstvy, přičemž Keller klade velký důraz na spojitost věcného, místního a časového kontextu a zároveň ukazuje, že pojmy mohou i v rozmezí jednoho sta let nabýt jiného

významu, a mohou se dokonce vztahovat i na jiné sociální skupiny. Tak např. pojmy jako *milites* a *nobiles* mají ve dvanáctém století mnohem širší dosah než ve století desátém. Na závadu pojmové interpretace ovšem je, že se v listinách — na rozdíl od kronik — prakticky s pojmy, jež přímo označují pojmově feudální složku, nesetkáváme, a proto musíme rekonstruovat sociální a majetkové postavení a na jeho základě usuzovat o charakteru jednotlivých sociálních skupin.

Názorně se přednosti tohoto postupu projevují v kapitole věnované vývoji tzv. stavovské terminologie. Tak lze např. dokázat — a Keller tak činí —, že vlastní termín „plebs“, jímž se označují nešlechtické složky ve městech, pochází již z 10. stol., v 11. stol. je pak nahrazen termínem *populus*, který byl původně indiferentní a mohla se jím označit i šlechta. Specifického významu se mu dostalo v okamžiku, kdy se šlechta počala diferencovat od vrstev nešlechtického původu. Totéž je možno říci o termínu *cives*, kdy se pod *cives minores* rozuměl vlastně *populus*, kdežto *capitanei* a *valvassores* byli počítáni mezi *cives maiores*. Vcelku je pak možno dokázat, že význam termínu *populus*, *civis*, *popularis* souvisel s vlastním vývojem komun, přičemž se pojem *civis* nikdy plně nevyhranil.

Nevyhraněnost se pak projevuje i u jiných termínů, např. *capitanei* a *valvassores*. Již kolem r. 1100 vystupují *capitanei* a *valvassores* jako *milites* a byli počítáni mezi šlechtu, která dokonce figuruje jako *ordo capitaneorum*.

Keller exemplifikuje rozbořem listin sociální postavení *capitanei* především v oblasti Monte Velate a Lago Varese a ukazuje, že *capitanei* disponovali velkým pozemkovým majetkem a měli k dispozici vasaly, jež obdarovávali půdou. Od 12. stol. vystupují pak *capitanei* jako *domini loci*, a to především na biskupských statcích. Často pak spravují i vlastní císařské léna. Přitom se tato hodnost dědila z pokolení na pokolení. Samotní *valvassores* se pak podíleli na moci *capitanei*.

Podobně jako je tomu u *capitanei*, je možno alespoň u některých skupin *valvassorů* sledovat vývojovou linii až do doby karlovské. Ovšem v jejich případě jde o potomky nižší feudální šlechty. Velká část *valvassorů* však pocházela z řad svobodných, kteří se diferencovali. Část se jich dostala do řad *valvassorů*, část klesla na úroveň *rustiků*. Keller minuciózní analýzou osvětluje původ desítek jednotlivých *capitanei* a *valvassores*, přičemž z pramenu vyplývá, že nebylo podstatných rozdílů mezi *valvassores* a *capitanei* žijícími na venkově a ve městech. *Valvassores* byli ve městech označováni *ingenui civitatis milites*, jak o tom svědčí již zprávy kronikáře Landulfa z 11. století. Navíc se pak Keller snaží dokázat, že alespoň jedna část *capitanei* 12. stol. odvozovala svůj původ od *iudices* 11. století, i když se většina *capitanei* nebyla schopna podepsat.

Capitanei pocházeli ze staré šlechty, velmi často vlastnili majetek v oblastech od sebe vzdálených, kdežto majetek *valvassorů* byl omezený a *valvassores* se víceméně blížili svobodným a mnohdy nebylo ve městech ani rozdílu mezi nimi a kupci a řemeslníky.

Starší původ je možno dokázat u *vassi episcopi* — a to od karolinských *vassi regis*, kteří již v době otonské hráli důležitou úlohu ve městech. Nezapomeňme, že se italské město vyvíjelo především pod záštitou církevních imunit.

Z řečeného vyplývá, že za klad Kellerovy práce je možno považovat, že se snaží ukázat souvislost šlechty 12. století se starším obdobím karlovským. Z tohoto hlediska je pak podán i výklad vývoje vlastní vasality. Keller prakticky odvozuje vasalitu z období karlovského, vasaly měli biskupové, opati a samozřejmě hrabata. Tak např. cremonský biskup měl 15 vasalů, a vasaly disponovali dokonce i jiní příslušníci církevního stavu a příslušníci státního aparátu. Přitom je možno dokázat, že valná část *vassů* byla zaalpského původu.

Dostí pronikavou změnu přinesl pak konec 9. století, kdy nebylo řídkým jevem, že jednotliví vasalové mohli mít i své vlastní vasaly. Na druhé straně ovšem dochází i k rozkladu vrstvy královských vasalů a mnozí z těch, kdož figurovali jako vasalové královští, se stávají vasaly biskupů a zámožných hrabat. Mezi vasaly hrabat figurují i notáři. Ke značným přeskupením v lenních vztazích dochází pak podle Kellera v období pokarlovském, kdy se objevují nové šlechtické rody, kdy se rozšiřuje moc biskupů, v nichž se nyní vidí jakási protiváha proti světské aristokracii, což bylo umožněno tím, že se biskupové v té době mohli již opřít o města a že dochází k osobitému spojení mezi biskupy a královskou mocí, a kdy do služeb biskupů vstupují i královští *vassi*.

Jak již řečeno, dochází pak v 11. století k přeskupení vlastní feudální třídy. Vedle šlechty, která disponuje vlastními teritorii a vlastními hrady, setkáváme se i s vasaly, jejichž postavení je možno přirovnat k postavení rytířů a s tzv. *famuli ecclesiae*, jímž se nepodařilo dospět do stavu vasalů. Z hlediska tohoto přeskupení je pak nutno chápat i zákon Konráda II. *Constitutio de feudis*, jímž byly upraveny lenní vztahy v severní Itálii a hlavně pak konsolidována moc vazalů.

Keller přesvědčivě dokázal, že oproti velké šlechtě, která vcelku vykazuje kontinuitu s obdobím karlovským, se složka vasalů vyznačuje značnou sociální mobilitou. Vasalové se rekrutovali především z řad někdejších svobodných. Teprve v XI. stol. se vytváří samostatný vasalský *ordo*, jímž se vasalové odlišují od velké světské feudality. Jsou ovšem počítáni mezi šlechtu, mají podíl na všech šlechtických privilegiích a ostře se distancují od vlastních rustiků. Tento proces probíhá i ve městech, kde se do řad svobodných dostávají i nesvobodní. Ovšem na rozdíl od *capitanei* postrádají vlastní alodiální báze. Jejich moc je zajištěna na základě vasalských vztahů. Vasalských vztahů pak využívá i velká šlechta ve městech k tomu, aby do okruhu své moci začlenila některé kategorie městského obyvatelstva. K tomu jí slouží vlastní komendace a tzv. *factitium*, jimiž se ve městech vytváří i jakýsi druh klientely.

Vcelku je možno říci, že pozice šlechty se tak podstatně posílila a lidová povstání tohoto období, jakým byla např. milánská *patarie*, je možno vysvětlit jako reakci na tuto sílící moc šlechty.

Jakkoliv se dají ve vývoji feudálních vztahů v Itálii 9.—12. století sledovat

mnohé paralely se zeměmi západní Evropy, nelze pominout i vlastní rozdíly. V Itálii se např. nesetkáváme s feudály, kteří by stáli v čele dílčích teritoriálních knížectví (*principautés territoriales*, *Stammeherzogtümer*). Značné rozdíly je pak možno např. hledat i v postavení markrabat, kteří byli v 11. stol. plně integrováni do *ordo capitanei*. Rozdíly mezi vývojem v Itálii a ve Francii je mimo jiné možno vysvětlit i tím, že v Itálii nebylo navázáno ve francké době na starší langobardskou šlechtu, kdežto ve francké říši byla merovejská šlechta v karlovském období integrována. Tedy vlastní šlechta, na niž navazovali *capitanei*, se vytvořila v Itálii až v pozdní době karlovské, a je od ní proto možno vyvodit i lenní postavení, vasalitu a pozemkový majetek. Ovšem nikoliv sociální postavení a majetek *valvassorů*. *Valvassori* byli co do postavení zrovnoprávnění s *capitanei* až ve dvanáctém století, kdy jsou mimo jiné vtažováni i do samotného města, kdy jsou podrobeni vlastní *dietio* městské komuny a stávají se členy vlastní vůdčí složky ve městech. Keller přitom dochází k závěru, že dobře můžeme postihnout postavení šlechty, nikoliv však měst bez šlechty, neboť ještě ve dvanáctém století se městská vládnoucí složka rekrutuje z feudálů, *capitanei* a *valvassores*, a vztahy ve městech jsou určovány jako vlastní feudální vztahy.

Ale dodejme, že světská šlechta neměla ve městech přece jen postavení rozhodující. To patřilo spíše biskupům, kteří byli představiteli královské a veřejné jurisdikce, jež se vztahovala na svobodné. Tak byly dodrženy zásady pojetí veřejného práva. To se ovšem podle Kellera nepříčí poznatku, že komuny jsou v pravém slova smyslu produktem feudalismu, produktem různých stupňů feudální závislosti.

Kellerova práce právem upozorňuje na dosud zanedbávané stránky vývoje italské feudální společnosti, snažíc se především izolovat vlastní složky staršího feudalismu. Vychází z venkova, nikoliv z města, vychází z nadstavby feudálních vztahů, nikoliv z vlastní společensko-ekonomické základny. Sociální dynamiku — jak sám Keller podotýká v případě *valvassorů* — nelze vyvozovat ze sociální sféry, nýbrž ze změny mocenských struktur, ze vztahů jednotlivých skupin k vlastní moci.

Fakticky lze základní koncepci práce vyjádřit dvěma myšlenkami: myšlenkou konstantnosti a kontinuity vládnoucí feudální složky od 9. stol. a myšlenkou sociální dynamiky, vycházející především z mocenských změn vlastní vládnoucí složky.

Přitom jak sám autor uznává, vydává se značnému riziku při vlastním vyhodnocení pramenů, neboť listiny zachycují především ty, kdož již do feudální složky patří, a nikoliv ony, kdož se do ní teprve dostávají.

Jakkoliv Keller sám zdůrazňuje, že se nezabývá oněmi skupinami obyvatelstva, jež nazývá nešlechtickými, nelze nevidět, že právě analýza těchto složek by přispěla jako klíč k pochopení vlastního postavení šlechty. Keller pak ani neanalyzoval složení velké feudální držby. Totéž je možno říci o postavení šlechty ve městech a o úloze středověkých komun vůbec. Z tohoto hlediska není pak ani tak

problematické Kellerovo tvrzení, že komuny jsou součástí feudální společnosti, jako mínění, že k novověku nevedla cesta přes středověké komuny, nýbrž přes moderní monarchii. Toto tvrzení přinejlepším naráží na skutečnost, že se v italských komunách později prosadila právní a státně politická koncepce, jež vykazuje shodné rysy s pozdější koncepcí buržoazní, a to především v pojetí vlastnictví, státu, volitelnosti státních orgánů a hlavně suverenity státu vůči církvi.

Velikou předností Kellovy práce ovšem je, že analyzuje dosud neznámý obsáhlý pramenný materiál a že zachycuje řadu vývojových vztahů ve struktuře vlastní feudální třídy.

Jaroslav Kudrna